

Signalement

Jan Weijenberg

Bibel in gerechter Sprache

Bij het Gütersloher Verlagshaus verscheen de Bibel in *gerechter Sprache*.¹ Peter Steinacker e.a. beschreven de achtergrond van de vertaling.² *Met Andere Woorden* was er al eerder bij. Tamara Mewe interviewde de vertaler Dorothea Erbele-Küster over het project, dat op Hervormingsdag 2001 van start ging.³ In mijn bijdrage komen het begrip 'gerecht' en de uitgangspunten aan de orde. Dan volgen verdere BGS-noties,⁴ vertaalfragmenten en exemplarisch de weergave van de godsnaam.

Gerecht

Bijbelvertalingen hebben allerlei namen. Bijvoorbeeld omschrijvingen via een bijvoeglijk naamwoord: Holy Bible, Naardense Bijbel. Nu dus weer een adjectief. *Gerecht* is weergave van het Hebreeuwse *tsaddiq*. Het heeft verschillende betekenissen.⁵ Volgens Steinacker wordt ermee bedoeld dat van discriminerende formuleringen wordt afgezien, dat anti-judaïsme en geweldverheerlijking worden vermeden, dat de mede bedoelde vrouwen in het taalgebruik zichtbaar worden, dat de verscheidenheid van de Bijbelse godsbeelden wordt onthuld en dat de godsnaam transparant wordt. Primair ging het trouwens om inclusief taalgebruik. Daarover schrijft Martin Leutsch onder historisch gezichtspunt.⁶ Als vertaling biedt zich voor het Nederlands 'solidair' aan, zoals in het interview met Erbele-Küster over Tamar in Gen. 38: 'zij is solidair met de gemeenschap, omdat zij voor nageslacht heeft gezorgd voor haar familie.' Ten aanzien van *tsedaqa mimmènni* (Gen 38, 26: zij is rechtvaardiger dan ik) luidt het alternatief van het THAT: 'Zij heeft loyaal gehandeld en is onschuldig. Ik niet.'⁷ De vraag is of de categorie 'gerecht' wel zo prominent en principieel op 'Sprache' betrekking kan hebben. Daarover gaat het bijvoorbeeld bij Helga Kuhlmann.⁸ Zij wijst er op dat 'gerecht' oorspronkelijk op sociale structuren en persoonlijke betrekkingen slaat.⁹ Het gaat hier, lijkt me, behalve om een semantisch probleem om een kwestie van hermeneutiek, preciezer gezegd om de vraag of bijvoorbeeld de inclusieve benaderingswijze in het interpretatieproces of in het vertaalproces thuishoort.¹⁰ Intussen luidt de uiteindelijke vertaling in Gen. 38, 26: 'Sie hat gerecht gehandelt im Verhältnis zu mir!'

TD 50

Enkele verdere modaliteiten

Op de achterflap van *Grundlagen 2006* staat, dat het boek zich tot allen richt die in een nieuwe Bijbelvertaling geïnteresseerd zijn. Een breed publiek dus. Doelgroepen worden opgesomd, netjes naar geslacht gedifferentieerd. Dus niet: vertalers, maar vertaalsters en vertalers, enzovoort.

Gertrude Baumann schrijft over een nieuw geluid in het koor van de Bijbelvertalingen.¹¹ De BGS onderscheidt zich van andere vertalingen meer of minder op de volgende, nogal disparate, punten:

- a. inclusief taalgebruik, afkeer van anti-judaïsme en militarisme,
- b. BGS is niet in opdracht van kerken of een Bijbelgenootschap tot stand gekomen,
- c. vertaalactiviteit heeft proceskarakter,
- d. doelgroepen kunnen in een vroege fase 'meevertalen',
- e. het gaat om een volledige Bijbel en om vertaling uit de brontekst,
- f. of de weegschaal naar brontekstgetrouw of doeltaalgericht doorslaat maken de vertalers uit,
- g. weergave van de godsnaam,
- h. ten aanzien van verscheidene voor de vertaling belangrijke punten is niet vooraf beslist.¹²

De vertaalwetenschappelijke bijdrage van Heidemarie Salevsky heeft als titel 'Auf der Suche nach der Wahrheit (!) bei der Bibelübersetzung.'¹³ De tekst staat in de rubriek *Aussenperspektiven auf das Projekt*. Waarom slechts vanuit de verte een linguïstische blik op het project of een doorkijkje ernaar? De auteur gaat, fundamenteel en praktisch tegelijk, op antinomieën in die relevant kunnen zijn voor Bijbelvertaler en Bijbelbeoordelaar.¹⁴ Voor zover ik de tekst begrijp: de aanzet is interessant, uitwerking en presentatie lijken me soms minder geslaagd. Wel zijn er hier en daar aardige observaties. Voorbeeld: *tsachaq* ('lachen') in Gen. 21, 9. Verschillende Bijbelvertalingen worden geciteerd en verschillende soorten 'lachen' onderscheiden. Salevsky constateert dat *tsachaq* en het Duitse 'lachen' stilistisch neutraal zijn en ambivalent gelezen en vertaald kunnen worden. Vervolgens stemt ze in met de BGS-vertaling *herumjuchzte*, een vorm van een ongebruikelijk werkwoord, dus niet stilistisch neutraal, zou ik zeggen.

Engagement

Alle medewerkers aan het project hebben een statement over hun betrokkenheid afgegeven. Ulrike Bail brengt ze ter sprake.¹⁵ Ik citeer er slechts één, van haarzelf: 'Ich engagiere mich für die Bibel in gerechter Sprache, weil Martin Luther eine Gesprächspartnerin braucht.' Feministische zorgzaamheid?

Godsnaam

De weergave van de godsnaam geldt nogal eens als een onoplosbaar probleem. Mogelijke oplossingen komen in een aantal bijdragen aan de orde, met name de bijdragen onder de samenvattende titel 'Zur Übersetzung des Gottesnamens.'¹⁶ De kwestie wordt gecompliceerd door de relatieve zelfstandigheid van de BGS-vertalers. Iedere vertaalster of vertaler kiest een variant uit een pool van mogelijke vertalingen van de godsnaam en werkt daarmee in het betreffende Bijbelboek, zoals beschreven in de *Grundlagen*.¹⁷ Algemeen doel is om de naam van God op bijzondere wijze weer te geven,¹⁸ zo mogelijk ook via een verbinding met een grafisch element.

Signalement

Jürgen Ebach levert het uitgangspunt: 'Onmogelijk is het om de naam van God in een vertaling weer te geven. Laten we het dus proberen.'¹⁹ Ik vat ten aanzien van het OT de werkwijze summier samen aan de hand van Marlene Crüseemann.²⁰ Aanvankelijk werd voor 'Adonaj' gekozen. Hiertegen rees bezwaar vanwege het masculiene karakter van de aanduiding. Claudia Janssen bedacht: boven aan iedere tweede pagina zowel in het OT als in het NT een regel met verscheidene varianten van de godsnaam uit de Joodse traditie zoals der/die Lebendige, Heilige, Ewige, Sie, Er, etcetera.²¹ Aan het begin van een dergelijke regel staat Jod-Jod (rabbijnse afkorting van het Tetragrammaton) en aan het eind Kappa-Sigma (eerste en laatste letter van 'kyrios' = Heer). Verder: grijze ondergrond op de plaats van het Tetragrammaton enzovoort ('letterplaatje') met de gekozen variant. Ik presenteer hieronder voorbeelden, in vereenvoudigde vorm.

Vertaalfragmenten

Niet ongeestig²² vind ik de voorlopige²³ vertaling door Frank Crüseemann (p. 162) van Gen. 2, 25 en 3, 1:

Und obwohl die beiden nichts an hatten,
der Restmensch und seine Frau,
schämten sie sich nicht.
/ ... Die Schlange hatte weniger an,
aber mehr drauf als alle anderen Tiere des Feldes...²⁴

Dekaloog

Een interessant voorbeeld uit de BGS-praktijk is de vertaling van Ex. 20, 2.²⁵ Eerst Luther: 'Ich bin der HERR, dein Gott, der dich aus Ägyptenland, aus der Knechtschaft geführt hat.' Om het mannelijk betrekkelijk voornaamwoord 'der' te vermijden werd voorgesteld: 'Ich bin JHWH, dein Gott. Ich habe dich aus Ägypten, aus der Sklaverei geführt.' Het Hebreeuwse relatiefpronomen *asjèr* is niet slechts mannelijk. Frank Crüseemann suggereert:

'Ich bin Adonaj, ich bin dein Gott, weil ich dich aus dem Lande Ägypten, dem Haus der Sklaverei herausgeholt habe.' Argumentatie van Bail: 'Het Hebreeuwse betrekkelijk voornaamwoord, dat niet meteen mannelijk bepaald is, wordt hier met "weil" weergegeven. In dit woord is de echo te beluisteren van het recente gebeuren van de uittocht en van de geboden die deze bevrijding representeren. Volgens de maatstaven van een letterlijke (woordelijke) vertaling zou deze vertaling 'fout'(!) zijn, omdat een relatiefpronomen causaal vertaald wordt.'²⁶ Een betrekkelijk voornaamwoord kan zeker een causale functie hebben: ik die zoveel geld heb kan best een gift doen. Via het voegwoord is het causale aspect wellicht sterker. Zie definitieve vertaling onder 'Presentatie van de Godsnaam.'

Jona 1, 1-2

De eerste twee verzen van het boek Jona luiden in de BGS-vertaling:

Es erging das Wort 'Adonajs' an Jona, Sohn Amittais:
"Steh auf! Geh nach Ninive, in die riesige Stadt!
Rufe gegen sie aus,
denn ihre Bosheit ist bis vor mein Angesicht hinaufgedrungen."

Hetzelfde fragment in de Einheitsübersetzung (1996):²⁷

Das Wort des Herrn erging an Jona, den Sohn Amittais:
 Mach dich auf den Weg und geh nach Ninive, in die große Stadt
 und droh ihr (das Strafgericht) an!
 Denn die Kunde von ihrer Schlechtigkeit ist bis zu mir heraufgedrungen.

Bij een vergelijking van deze twee verzen in de genoemde vertalingen zou ik het taalgebruik van Jona 1, 1-2 in de BGS-vertaling voorlopig willen karakteriseren als: brontekstgetrouw, hebraïserend, ouderwets, 'altermelnd' en niet-communicatief.²⁸

Matteüs 8, 11

In drie van de vier hier door Luise Schrottrof²⁹ geciteerde vertalingen zitten in het Koninkrijk mede aan tafel Abraham, Isaak en Jakob.³⁰ In de voorgestelde BGS liggen bovendien Sara, Hagar, Rebecca, Lea en Rachel aan. In het Grieks staat er alleen: Abraham, Isaak en Jakob. Heeft Schrottrof haar eigen bron of is dit nu hermeneutiek: een voorstel om het christelijke anti-judaïsme te overwinnen?³¹ De oplossing is eenvoudig: Sara, Hagar, Rebecca, Lea en Rachel zijn in de definitieve BGS-tekst verdwenen.

Presentatie van de Godsnaam

Hieronder volgen enkele voorbeelden van de verschillende weergave van de Godsnaam.

Ex. 20, 2:

Ich, ICH-BIN-DA bin deine Gottheit,
 weil ich dich aus der Versklavung in Ägypten befreit habe.

Lev. 8, 36:

Aaron und seine Söhne führten alles aus,
 was Adonaj, vermittelt durch Mose, aufgetragen hat.

Jes. 19, 1:

Schau, Gott fährt auf einer schnellen Wolke.

Ps. 55, 23:

Wirf auf ha-Makom was dich belastet.

Ps. 139, 2:

Lebendiger, du hast mich erforscht und kennst mich.

Job 42, 9:

der Ewige hob das Angesicht Hiobs.

Mat. 1, 24:

Da stand Josef aus seinem Schlaf auf und tat,
 was ihm der Engel Adonajs aufgetragen hatte.

Luc. 1, 16:

Viele der Israeliten und Israelitinnen wird er zur Lebendigen, ihrem Gott,
 zurückbringen.

Luc. 24, 34:

Der, dem wir gehören, der ist wirklich auferweckt worden.

2 Petr. 3, 10:

Der Tag Gottes aber wird kommen wie ein Dieb.

De letterplaatjes lijken me niet erg praktisch. Het idee op zich heeft wel wat. Een vergelijkende analyse van deze *Bibel in gerechter Sprache* en onze eigen *Nieuwe Bijbelvertaling*. Dat lijkt me een uitdaging, om niet te zeggen een 'Herausforderung'!

Signalement *Dr. Jan Weijnenberg is germanist, was hoofddocent Duits en interesseert zich sinds de NBV voor Bijbelvertalen.*

Noten

1. 2de druk 2006.
2. *Die Bibel übersetzt in gerechte Sprache? Grundlagen einer neuen Übersetzung*. Gütersloh, 3de druk 2006. In mijn tekst gebruik ik hiervoor aanduidingen als *Grundlagen 2006*, *Grundlagen*, *basisdocument* enz.
3. Juni 2005. In juni 2008 verscheen in hetzelfde tijdschrift en van dezelfde auteur een informatieve bijdrage over de nieuwe Duitse Bijbelvertaling.
4. BGS = Bibel in *gerechter* Sprache.
5. Ernst Jenni en Claus Westermann, *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament* (THAT), Band II, 6. Auflage, Gütersloh, 2004, kolom 507vv.
6. Pp. 200–209.
7. T.a.p. kolom 513.
8. Pp. 77–98.
9. P. 79.
10. Zie Manfred Oeming, *Biblische Hermeneutik*, WBG (= Wissenschaftliche Buchgesellschaft) München, 1998. Over de positie van de hermeneutiek in de context van de BGS o.a. *Grundlagen*, p. 226.
11. Pp. 186–199.
12. Gerlinde Baumann, p. 196: ‘Ob bei der Urtexttreue oder bei der Verständlichkeit im Deutschen Abstriche gemacht werden, entscheiden bei der BGS die Übersetzenden für sich.’
13. Pp. 100–131.
14. Zie Van Dale, *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*.
15. Pp. 61–76.
16. Pp. 150–185.
17. P. 198.
18. Jürgen Ebach, p. 157.
19. P. 150v.
20. Pp. 173–177.
21. Pp. 175, 177.
22. In tegenstelling tot andere vertalingen houdt Crüsemann de relatie tussen vers 25 (*arom* = naakt) en vers 1 (*arum* = listig) overeind en creëert ook in het Duits een woordspeling.
23. Voorlopige en definitieve versie stemmen bijna overeen. Alleen in plaats van der ‘Restmensch’ komt ‘der Mensch als Mann.’
24. ‘Was slimmer/sluwer/meer bij de tijd.’
25. Hier komen verschillende auteurs uit het *basisdocument* aan te pas: Ulrike Bail (p. 67v.), Jürgen Ebach (p. 53vv.) en, in citaat, Frank Crüsemann.
26. P. 67v.
27. *Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift*, 2. Auflage, Stuttgart 1996.
28. NBV: ‘Eens richtte de HEER zich tot Jona, de zoon van Amittai: “Maak je gereed en ga naar Nineve, die grote stad, om haar aan te klagen, want het kwaad dat ze daar doen is ten hemel schreiend.”’
29. P. 220v.
30. *Gute Nachricht Revision* 1997, *Lutherrevision* 1984 en *Einheitsübersetzung* 1980.
31. Luise Schrottrof (pp. 219vv.), ‘Übersetzungsvorschläge zur Überwindung des christlichen Antijudaismus in der Bibelauslegung.’